

Szlavón hercegi és báni ítélőmesterek a XIV. században

A középkori Magyarországon működött ítélőmesterek (*prothonotariusok*) feladatait, működésüket, sok esetben részletes életútjukat Bónis György dolgozta fel.¹ Természetes dolog azonban, hogy munkájában a központ *prothonotariusai* kaptak nagyobb hangsúlyt, a csak a melléktartományokban dolgozók tevékenysége és életútja kisebb figyelemben részesült. Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy egy melléktartomány – jelesül Szlavónia – XIV. századi ítélőmestereinek életét és működését bemutassa.

1323-ban I. Károly magyar király Felsőlendvai Miklóst nevezte ki szlavón bánná, a területet inntől kezdve az uralkodó feltétlen bizalmát élvező szlavón bánok irányították, akik a királyi hatalom legfőbb képviselőjének számítottak. A korábbi bánok – kisebb-nagyobb mértékben szemben állva az első Anjou-uralkodóval – nagyrészt saját személyes hatalmuk építésén fáradoztak, a tartományban rendezetlen viszonyok uralkodtak, rendszeres „zágrábi” oklevéladásról aligha szólhatunk.² Nem véletlen, hogy a század első 22 évéből mindössze 32 darab szlavón(-horvát-dalmát) báni oklevelet ismerünk. Ezért a szlavón báni ítélőmesterek életének és tevékenységének bemutatását is 1323-al kezdjük.³

¹ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. (továbbiakban: BÓNIS, 1971.) Röviden kitért az ítélőmesterekre jogtörténeti munkájában ECKHART FERENC: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000. (Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok.) 142. Az Anjou-kori nádori és országbíró ítélőmesterekkel foglalkozott BERTÉNYI IVÁN: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. Levéltári Közlemények 35 (1964) (továbbiakban: BERTÉNYI, 1964.) 187–205.

² Az 1323 előtti évek eseménytörténetére l. ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen. (1310-1323) Századok 122 (1988) 89–147.; KRISTÓ GYULA: I. Károly király harcai a tartományurak ellen. Századok 137 (2003) 297–347.

³ 1323-at megelőzően mindössze két szlavón báni *notariust* ismerünk. Egyikük Gerdona mester, aki 1316. márc. 1-jén ura, Babonić István szlavón bán nevében jelent meg a zágrábi káptalan előtt. BÓNIS, 1971. 80. MARKO KOSTRENCIĆ–TAEDEUS SMIČIKLAS: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990 (továbbiakban: SMIČ.) VIII. 345. sz. A másikuk Lomnicha-i Dobra fia: Márk mester, aki szintén Babonić János alatt szolgált jegyzőként (*notarius*). I. Károly király 1317-ben hadi érdemeiért rokonaival együtt kivette Márk mestert

Az első⁴ név szerint ismert, 1323 után működött szlavón báni *protho-notarius* Miklós fia: András mester volt, aki Ákos Mikcs kancelláriáját vezette. A Kőrös megyében birtokos András életéről és működéséről csak pár adatot őriztek meg az oklevelek. 1336-ban Germanus fia Beke fiaitól: Tamástól és Györgytől, valamint *frater uterinus*aiktól: Bertalantól, Istvántól és Bexétől 24 báni dénármárkáért megvásárolta a szintén Kőrös megyében fekvő Bliznafő (*Bliznafew*) nevű birtokukat. A kérdéses földterület szomszédos volt a báni ítélmester kezén lévő másik ingatlannal.⁵ Ura familiárisaként nemcsak a kancellária vezetését látta el, hanem egyéb feladatokat is kapott. Így 1342 augusztusában Pál országbíró színe előtt jelent meg Mikcs és fiai nevében.⁶ A rendelkezésünkre álló adatokból nem derül ki egyértelműen, hogy Andrásnak volt-e családja. A Bliznafő adásvételét rögzítő diploma szerint az eladók *magistro Andree filio Nicolai et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus* adták el a birtokot, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ténylegesen is volt(ak) örököse(i) Andrásnak 1336-ban. Lehetséges, hogy az oklevelet készítő írnok a valóságos helyzettel nem volt tisztában és pusztán csak a formulát használta a megszokott módon.

Hahót Miklós két ízben töltötte be a szlavón báni méltóságot: 1343–1346 és 1353–1356 között.⁷ Ugyan báni kancelláriájának vezetőjét csak második bánága idejéből tudjuk nevesíteni (Kozma mester), a *banatus*át megelőző időből is rendelkezünk ismeretekkel a mellette működött írástudókról. Miklós 1343 előtt zalai ispán (1324–1343) és királynéi lovászmester (1333–1343)

a zágrábi várjobbágyi állásból és nemessé emelte. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF) 255 656. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest–Szeged, 1990–. (továbbiakban: Anjou-oklt.) IV. 665. sz. *Notariusi* működésükről azonban semmilyen konkrét ismerettel nem rendelkezünk.

⁴ Felsőlendvai Miklós *banatus*ának (1323–1325) idejéből ismerjük György mestert, akit az oklevelek még csak *notarius*ként említenek. SMIČ. IX. 183. sz. Címzése ellenére azonban valószínűleg ő volt a szlavón báni kancellária vezetője. Személyéről és életéről semmi közelebbit nem tudunk.

⁵ SMIČ. X. 187. sz.. BÓNIS, 1971. 80.

⁶ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 72 182. Anjou-oklt. XXXI. 398. sz.

⁷ ENGEL PÁL: Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. Budapest, 2001. CD-ROM. (továbbiakban: ENGEL, 2001.) Szlavón bánok tábla

volt, és már ekkor is tartoztak familiája tagjai közé írástudó, jogban jártas férfiak. György mester 1335-ben szerepel első ízben a forrásokban, címe szerint *prothonotarius* volt, vagyis Hahót Miklós „írószervének” a vezetője.⁸ Az alá tartozó *notariusok* közül mindössze egyet tudunk megnevezni: Kozmát, a későbbi báni ítélmestert, de nem zárható ki, hogy többen is voltak. György neve viszonylag ritkán szerepel a forrásokban, így életéről (ítélmesteri működésétől eltekintve) semmilyen információval nem rendelkezünk. Pontosán nem tudjuk, hogy meddig állt Hahót Miklós szolgálatában, de mivel Kozma 1342-ben még *notarius*ként szerepel, nem kizárható, hogy urának első bánsága idején György vezette a szlavón báni kancelláriát.⁹ György valószínűleg Zala megyéből származott.

Kozma mester Hahót Miklós második szlavón bánsága idején állt a báni írószerv élén. Tudjuk, hogy már 1339-ben tagja volt ura familiájának, ekkor még *notarius*ként szolgált György ítélmester alatt. A nevét fenntartó legkorábbi oklevélben rá vonatkozóan a *litteratus, magister, notarius* megjelöléseket olvashatjuk.¹⁰ 1342-ben a vasvári káptalan színe előtt képviseli urát, amikor szintén *notarius*ként említik, vagyis valószínűleg felettese, György *prothonotarius* még életben volt.¹¹ Ura második szlavón bánságának idején (1353–1356) ítélmesteri címmel irányította a báni írószerv munkáját. Túlélte Hahót Miklóst, urának halála után fiai szolgálatában maradt, egészen az 1360-as évek közepéig.¹² Valószínűleg Zala megyéből származott, de

⁸ NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ–NAGY GYULA: Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Budapest, 1886–1890. (továbbiakban: Zala) I. 205. sz.

⁹ Zala I. 264. sz.

¹⁰ RADVÁNSZKY BÉLA–ZÁVODSZKY LEVENTE: A Héderváry család oklevéltára. I–II. Budapest, 1909–1922. II. 330.

¹¹ Zala I. 264. sz.

¹² Több különböző fórumon lépett fel Hahót Miklós bán fiai nevében ügyvédként: 1360. okt. 6. után (*magister, litteratus* címmel): DL 5636.; 1361. jan. 20. (*litteratus*) A zichi és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. Pest–Budapest. 1871–1931. (továbbiakban: Zichy) VI. 8.; 1361. márc. 10. (*magister, litteratus*) DL 5044.; 1361. máj. 8. (*magister*) DL 5056.; 1363. szept. 17. (*litteratus*) DL 5245., 5246. 1364. nov. 29-én egy bizonyos Kozma mester *serviens* és *officialis* jelent meg Lendvai István és János nevében a vasvári káptalan előtt és kérte I. Lajos király 1347. július 1-jén kelt oklevelének átírását. DL 3921. Vélhetően itt is a korábbi báni ítélmester Kozmáról van szó, de korábban elő nem forduló címei miatt (*serviens, officialis*) ezt nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal.

családjáról semmit nem tudunk. Az viszont ismeretes, hogy neki magának is voltak famulusai/szerviensei, akik alkalomadtán felléptek helyette a különböző fórumokon, vagyis anyagilag mindenképpen jövedelmező lehetett számára a bán szolgálata.¹³ Bármennyire is csábító lenne a feltételezés, személye nem azonosítható a Hahót Miklós zalai ispánsága alatt szolgabírói feladatokat ellátó Bácsi Kozmával, mivel ő 1361-ben már elhunyt, özvegye nevében ügyvéd lépett fel a zalai konvent előtt.¹⁴

Megyericsei Mihály fia: György István herceg írószervét vezette, valószínűleg a herceg első szlavón dukátusának idejétől (1350). A Kőrös megyében fekvő Megyericse vagy Vasmegyericse faluból származott. 1350 előtti életéről semmit nem tudunk. Anjou István herceg környezetében 1350-ben tűnik fel, ítélmesterként egy hercegi oklevél *datum per manus*-formulájában olvashatjuk a nevét.¹⁵ 1351–52-ben Anjou István a szepesi-sárosi, illetve az erdélyi hercegi címet viselte és ezekből az évekből is maradt ránk olyan oklevél, amelynek *eschatacollum*ában a *datum per manus*-formula helyet kapott, ezért bizonyosan tudjuk, hogy György István familiájának tagjaként követte urát annak változó tisztségeiben.¹⁶ Egy 1353 januárjában kiadott oklevél István herceg *notarius*aként említi.¹⁷ Ura második szlavón hercegsége idején, 1353-ban az orbászi ispáni és várnagyi címet is elnyerte.¹⁸ Anjou István 1354 augusztusában bekövetkezett halála után elhagyta a zágrábi hercegi udvart, nem vállalt szerepet Margit hercegnő kancelláriájában, amelyet a herceg korábbi kápolnaispánja és titkos kancellárja, Brünni Péter vezetett. 1357. decembere előtt kelt egybe Moyus fia: Mihály lányával: Katalinnal,¹⁹ de a házasságból valószínűleg nem született gyermekük. 1357 végén anyósának, Lónyai Pósa lányának: Magytha asszonynak leánynegyede

¹³ 1355. jún. 11-ről Jakab fia: Pált, Kozma familiárisát ismerjük, aki a bán nevében (!) tiltakozott a zágrábi káptalan előtt a miatt, hogy Abaviz-i Gillermus testvér, bélai várnagy és csurgói preceptor, valamint Illés dubicai preceptor nem fizetett meg Hahót Miklósnak 25 bécsi márkát. SMIC. XII. 220. sz.

¹⁴ DL 5042.

¹⁵ SMIC. XI. 487. sz.

¹⁶ 1351. márc. 28. SMIC. XII. 10. sz.

¹⁷ 1353. jan. 14. SMIC. XII. 104. sz.

¹⁸ Ispán: 1353. márc. 10–1354. máj. 10. SMIC. XII. 150 és 179. sz.; várnagy: 1353. jún. 3–1353. dec. 8. SMIC. XII. 129. és 161. sz.

¹⁹ 1357. dec. 1. KARÁCSONYI JÁNOS: Az első Lónyaiak. Családtörténeti tanulmány. Nagyvárad, 1904. (továbbiakban: KARÁCSONYI, 1904.) XXIII. sz.

fejében feleségével együtt megkapja a Kőrös megyében fekvő Mersench birtok felét.²⁰ Paksi Leusták szlavón vikárius oklevele a következő év elején tett pontot a feleségének testvérével: Jánossal folytatott birtokvitájukra, aminek eredményeképpen a házaspár megkapta a szintén Kőrös megyében fekvő Farkasfölde (*Farkasfeulde*) nevű birtokot.²¹ 1361 januárjában György báni kiküldöttként szerepel, vagyis aktív résztvevője volt megyéje közéletének.²² Hercegi ítélőmesteri tisztsége anyagi gyarapodását is lehetővé tette, hiszen a nevét adó Megyericse birtokot is ő szerezte családjának.²³ Ismeretlen időpontban, de még 1386 előtt kötötte meg második házasságát Erzsébettel, akit nem tudunk családdhoz kötni, de feltehetőleg Kőrös megyei származású lehetett. Frigyükből három lánygyermek származott: Jakoba, Klára és Anna, akiknek további sorsáról egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. György 1386 előtt hunyt el, ekkor ugyanis már néhaiként (*condam*) említik.²⁴

Bár Brünni Péter címe(i) szerint nem ítélőmester, hanem kancellár volt, tevékenységének legalább egy része (a hercegnői kancellária vezetése 1354 augusztusa után) mégis az ítélőmesterek közé sorolja. Feltételezhetően Margit hercegnő *familiájának* tagja volt. Neve első ízben 1350-ben tűnik fel az oklevelekben, címe szerint István herceg kápolnaispánja és titkos kancellárja volt.²⁵ 1352 előtt Győrben olvasókanonok, Esztergomban és Zágrábban

²⁰ 1357. dec. 1. KARÁCSONYI, 1904. XXIII. sz. György feleségének, Katalin asszonynak a nagyapja, Pósa korán elhunyt. Halála után testvérei lányát, Magythát férjhez adták a Hontpázmány nembeli Petri családból való Moyus fia: Mihályhoz. Mivel a Katalin asszony apjára vonatkozó adatok mind az ország északi részéről származnak, talán nem alaptalan az a feltételezés, hogy György az első feleségét urának sárosi és szepesi hercegségei idején vette nőül. Ugyanakkor Pósa miatt a család szlavóniai kötődései sem elhanyagolhatóak. Moyus fia: Mihály családjára l. KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. 688–690.; ENGEL, 2001.: Hontpázmány nem, 13. tábla. Pósa családjára l. ENGEL, 2001.: Lónyai tábla.

²¹ 1358. jan. 14. SMIČ. XII. 408. sz.

²² DL 33 744.

²³ 1386. febr. 21. „*condam magister Georgius litteratus, pater earum* [vagyis György lányai–B. H. É.], *dictam possessionem Megyurechye propriis suis laboribus aquisisse dinoscitur.*” SMIČ. XVII. 8. sz.

²⁴ 1386. febr. 21. SMIČ. XVII. 8. sz.

²⁵ 1350. szept. 1. NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA: Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Budapest, 1878–1920. V. 243. sz. Brünni Péter életével foglalkozott SPEKNER ENIKŐ: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. Budapest régiségei 35 (2002) 95. és 99. is.

javadalmas volt, 1352-ben I. Lajos a pápától erdélyi kanonokságot kért számára,²⁶ majd az év végén a megüresedett vasvári prépostságra ajánlotta.²⁷ Ez utóbbi kinevezése azonban sokáig húzódott, csak 1355. augusztus 21-én került rá sor.²⁸ Anjou István életében végig megtartotta kápolnaispáni és titkos kancellári címét,²⁹ de a zágrábi kancellária vezetője a herceg életében Megyericsei György volt. 1354 augusztusa után Péter kancellár címmel Margit hercegnő privilegialis okleveleinek *datum per manus*-részében szerepel, vagyis ekkor már átvette a távozó Megyericsei helyét.³⁰ Valószínűleg 1356-ban hagyta el Magyarországot, 1357-ben a svájci Chur város püspöke volt, ezt a méltóságot az országból szintén eltávozott Margit hercegnő hathatós támogatásával nyerhette el.³¹

Jakab mester pályáját valószínűleg még 1356 előtt kezdte a zágrábi hercegi kancellárián, Paksi Leusták szlavón vikárius, majd bán mellett töltötte be a báni ítélőmester tisztét 1358 és 1362 között. Szakértelmének köszönhetően hivatalban maradt urának távozása után is és Kanizsai István zágrábi püspök szlavón vikáriussága alatt is ellátta a zágrábi világi írószerv vezetését.³² A további kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy a püspök szlavón helytartósága alatt keveredett-e az egyházi és a világi írószerv személyzete, de valószínűleg nem. Jakab mindkét *dominusa* alatt esetenként ellátta a báni helyettesi (*vicegerens*) feladatokat is. Itélőmesteri és báni helyettesi működésén kívül életére és személyére semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Sörnyei Trepk fia Miklós fia: Mihály Szécsi Miklós szolgálatában állt, követte urát annak változó tisztségein keresztül. A XIV. századi szlavón báni ítélőmesterek közül az ő életét ismerjük a legrészletesebben, köszönhetően Bónis György gazdagon adatolt munkájának. Első feltűnésekor, 1356-ban hatalmaskodási panaszt emelt, ami bizonyításra a somogyvári konvent elé került. Az oklevélben deákként (*litteratus*) említett Mihály valószínűleg már ekkor is az országbírói tisztséget betöltő Szécsi Miklós szolgálatában

²⁶ 1352. jún. 2. BOSSÁNYI ÁRPÁD: Regesta supplicationum I–II. 1342–1394. Budapest, 1916–1918. (továbbiakban: BOSSÁNYI) I. DXIII.

²⁷ 1352. nov. 2. BOSSÁNYI I. DXIX.

²⁸ BOSSÁNYI II. LXII.

²⁹ 1353. máj. 12. DL 4359.

³⁰ SMIČ. XII. 201. és 265. sz.

³¹ Ma Graubünden, Svájc. BOSSÁNYI II. XCI. és XCV.

³² 1358. márc. 20. előtt – 1364. jún. 13. SMIČ. XII. 357. és XIII. 277. sz.

állt. Amikor ura 1366-ban másodízben is a szlavón báni tisztségbe került, vele tartott és a báni kancellária vezetése mellett ellátta a zvonigradi várnagyságot és helyettesítette a tartomány vezetőjét annak távollétében. Szécsi 1369–72 közötti országbíróága idején alországbíróként és országbírói *prothonotarius*ként találkozunk nevével. Ugyanakkor Mihály nem követte urát Szlavóniába annak harmadik bánása idején (1372–73), ekkor rang és hivatal nélkül említik egy oklevélben. Egészen 1381-ig visszavonultan élt, amikor Szécsi Miklós újra országbíró lett és Sörnyei Mihály ismét betöltötte mellette az ítélmesteri tisztséget, majd 1385–87-ben urának nádorsága idején nádori ítélmesterként funkcionált.³³

A századból az utolsó,³⁴ név szerint ismert szlavón *prothonotarius* György mester volt, aki Cudar Péter mellett töltötte be az ítélmester tisztségét. Személyéről keresztnevéen kívül semmi közelebbit nem tudunk. Valószínű, hogy *dominusa* szolgálatára állt már annak első szlavón bánása, majd rövid országbíróága idején is (1373. jan. 13. után–1373. márc. 8. előtt), bár erre nézve nem maradtak ránk pozitív adatok.³⁵ Sörnyei Mihályhoz hasonlóan helyettesítette is urát alkalmanként.³⁶

Miután fentebb áttekintettük a XIV. századi szlavón báni ítélmesterek életére vonatkozó adatokat, lássuk, milyen feladatoknak tettek eleget uruk dukátusa, illetve *banatusa* idején.

A szlavón báni – illetve esetenként hercegi – ítélmester urának familiárisa volt.³⁷ Ebben a minőségében uruk szlavón hercegsége, illetve bánása idején nemcsak a kancelláriai munkát irányították, felügyelték, hanem *dominusuk* magánügyeiben is eljártak, ügyvédként léptek fel nevükben a különböző fórumokon, ahogyan tették akkor is, amikor az éppen nem viselt hivatalt.³⁸ A

³³ BÓNIS, 1971. 61–62.

³⁴ 1398. márc. 26-ról ismerjük Garai Miklós szlavón-dalmát-horvát bán alkancellárját: Mihály fia: Jánost, aki a kőrösi ispáni méltóságot is betöltötte. Zichy V. 56. sz. Neve pecséthelyettesítő formulában maradt ránk. Tevékenységéről és hivatali főnökeréről azonban nem rendelkezünk semmilyen információval.

³⁵ BERTÉNYI IVÁN: AZ országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest, 1976. (továbbiakban: BERTÉNYI, 1976.) 235.

³⁶ 1373. máj. 1.–1376. máj. 7. SMIČ. XIV. 397. és XV. 143. sz.

³⁷ BÓNIS, 1971. 80.

³⁸ Például Ákos Mikcs bán ítélmestere 1342 nyarán Pál országbíró előtt jelent meg ura és fiai nevében. L. a 6. jegyzetet. Nevük mellett ilyenkor nem egy esetben csak a *magister* és a *notarius* szavak szerepelnek, ítélmesteri mivoltukra nincs utalás.

kezük alatt dolgozó jegyzők számunkra láthatatlanok, azt sem tudjuk, hogy egy időben hányan dolgozhattak a hercegi/báni kancellárián, bár számuk valószínűleg nem lehetett túl nagy.³⁹ A szlavón hercegség fennállásai (1350, 1353–54, 1372–73)⁴⁰ idején a báni, illetve hercegi kancellária nem vált el élesen egymástól, ahogyan az aulák bizonyos fokú keveredése is megfigyelhető. Kozma mester például egy 1353 októberében kelt báni oklevél elején egyértelműen báni emberként, míg a végén a hercegi és a báni udvarból („*de curia domini nostri ducis et nostra*”) kiküldöttként szerepel.⁴¹

A báni ítélőmesterek ellátták a központ *prothonotarius*ainak szokásos feladatait, vagyis báni emberként határbejárásoknál működtek közre, fogott bíráként szerepeltek.⁴² Azokban az esetekben, amikor határbejárások során találkozunk a nevükkel, nem egy egyszerű birtokos nemes határainak bejárását végezték, hanem valamilyen szempontból kiemelkedő természetes vagy jogi személy kérésnek tettek eleget. Így rendelte ki például Hahót Miklós 1353-ban Kozmát Verőce város és a vele határvitában álló nemesek ügyében a határjárás lebonyolítására. Az ügyben ugyanakkor a *prothonotarius* a káptalani emberekkel együtt arra is jogot kapott, hogy a határjelekkel kapcsolatos problémákat a helyszínen ítélje meg.⁴³ Hasonlóképpen különleges

³⁹ 1369-ből ismerünk egy bizonyos Péter deák (*litteratus*) báni kiküldöttet, aki előtt esküt tesznek le. Nem lehetetlen, hogy ebben az esetben *homo banusként* az egyik kancellárián dolgozó írnok szerepelt. DL 106 925. A században már a kőrösi ispán kancelláriáján is volt *prothonotarius* és mellette jegyző (vagy jegyzők) is helyet kapott (kaphattak), pl. Pál ispáni *notarius* 1340. szept. 9. (SMĪČ. X. 405. sz.)–1352. márc. 24. (DF 282 330.) között kimutathatóan az ispáni kancellárián dolgozott. Közben, 1349-ben találkozunk András *prothonotarius* nevével is. DF 218 556. 1325. márc. 17-ről pedig egy István *notarius Crisiensis* ismerünk, aki egy végrendelet tanújaként szerepel. SMĪČ. IX. 184. sz. (Életéről és működéséről ezen egy momentumot leszámítva semmit nem tudunk.) Címe is óvatosságra kell, hogy intsen, hiszen nem bizonyos, hogy ispáni jegyzőről van szó, az illető lehetett Kőrös település jegyzője is.

⁴⁰ Míg Anjou István herceg és Bajor Margit hercegnő kancelláriájának vezetőit ismerjük, addig Durazzói Károly dukátusának idejéből nem maradt ránk olyan oklevél, amely *prothonotarius*ának vagy kancellárjának nevét fenntartotta volna.

⁴¹ 1353. okt. 21. SMĪČ. XII. 153. sz.

⁴² BÓNIS, 1971. 81.

⁴³ „...*si aliqua particula vel particule inter partes iamdictas litigiosa remaneret, illam vel illas Deum et eius iusticiam pre oculis habendo regali mensura mensurando vel visu consideranto estimare et sic cuilibet parti sua iura statuere et relinquere ... debuissent.*” 1353. okt. 21. SMĪČ. XII. 153. sz. Hasonló eseteket ismerünk a nádori és az országbírói ítélőmester tevékenységéből is, igaz csak a század második feléből. BERTÉNYI, 1964. 193–194.

határbejárási feladatot kapott Jakab mester Paksi Leustáktól, amikor Márton fia: István szamobori várnaggyal Zselin (*Selyn*)⁴⁴ várának és zágrábmezei (*de Campo Zagradiensi*) Iván fia: Iván mester birtokait kellett egymástól elválasztania.⁴⁵ Ugyancsak különleges esetnek számított Csúz János horvát bán birtokvitája, ahol szintén a báni ítélőmester szerepelt kiküldöttként.⁴⁶ Ezekben az esetekben egyedi megbízatásuk gyakran a megnevezésükben is tükröződött, nem egyszerűen a „*homo noster/vester*” szokásos fordulattal jelölték őket, hanem a következő megnevezésekkel találkozhatunk: „*homines sui ad hoc specialiter per eundem ... transmissi*”,⁴⁷ „*homines nostri speciales ad hoc deputati*”⁴⁸, „*de letare nostro plena nostra cum auctoritate ... destinassemus*”.⁴⁹

Az ítélőmesterek szokásos feladatai közé tartozott fogott bíróként való szereplésük. Ilyen minőségben olvashatjuk Megyericsei György és Kozma mester nevét egy 1354 márc. 8-án kelt oklevélben, amikor több társukkal együtt az Iván fia: Dezső hercegi tárnokmester, annak fia: Iván hercegi pohárnokmester, valamint az Aba nembeli Atyinai János fia: Miklós, Péter fia: Lőrinc és Miklós fia: Péter közti perben ítélnék.⁵⁰ Fogott bíróként való szereplésükben nyilván közrejátszott az a tény is, hogy hivataluknál fogva megbecsültséget élveztek környezetükben.

A szlavón báni ítélőmesterek valószínűleg már a század elején is őrizték uruk hiteles pecsétjét, a központ nagybíráinak *prothonotarius*aihoz hasonlóan.⁵¹ Amikor 1376 után a bánok helyettesítését már nem ítélőmesterük, hanem a körösi, illetve a zágrábi *comes* látta el, az autentikus báni pecsét őrzése valószínűleg továbbra is a kancellária vezetőjének feladata maradt. Mindazonáltal ettől az időponttól kezdve a pecséthelyettesítő-formulával

⁴⁴ Ma Želin, Horvátország.

⁴⁵ Szerepüket a zágrábi káptalan 1358. ápr. 4-én kelt jelentéséből ismerjük. SMIČ. XII. 357. sz.

⁴⁶ 1362. máj. 23. DL 101 676.

⁴⁷ 1358. ápr. 4. SMIČ. XII. 357. sz.

⁴⁸ 1366. szept. 21. DL 100 115.

⁴⁹ 1362. ápr. 5. SMIČ. XIII. 153. sz.

⁵⁰ SMIČ. XII. 171. sz.

⁵¹ BÓNIS, 1971. 80. Párhuzamként megemlíthető, hogy valószínűleg a körösi ispánok pecsétjét is *prothonotarius*suk őrizte. 1349-ben Jakab körösi ispán gyűrűspecsjével erősített meg egy oklevelet, mert az autentikus pecsétjét ítélőmestere, András elvitte magával: „*Presentes vobis misimus sub sigillo nostro anulari, quia sigillum nostrum autenticum magister Andreas prothonotarius noster in nostris quibusdam negotiis deportavit.*” DF 218 556.

kiadott oklevelekben nem az ítélmester, hanem a vicebáni tisztséget viselő ispán neve szerepel.⁵²

A szlavón bán *prothonotarius*a írástudásának és jogban való jártasságának köszönhetően részt vett a törvényszékeken is, bírótársként segítette ura munkáját.⁵³ Ilyen minőségében tűnik fel Megyericsei György 1353 májusában a Zágrábban tartott *generalis congregation* Hahót Miklós bírótársaként. A kérdéses közgyűlésről mindössze egyetlen ügyet ismerünk, amelyben egy oklevélhamisító felett ítéleztek.⁵⁴ Bírótársi szerepük azonban nem korlátozódott pusztán Szlavónia területére, hiszen Megyericsei Györgyöt ott találjuk 1350-ben Budán, a Szentjakabi Tamás körösi ispán által tartott törvényszéken, Miklós esztergomi érsek, Briccius győri prépost, Ugali Pál szlavón-horvát bán és Pető országbírói *prothonotarius* társaságában, ahol Farkas fia: Miklós fia: Farkas a rojcsai polgárokkal szemben pert kezdeményezett. A két ítélmester részvétele ismételten fontos volt a törvényszéken, hiszen a Farkas által bizonyítékul benyújtott oklevél nem bizonyult valódinak és ezért őt minden birtokának elvesztésével büntették. A kérdéses oklevelet Mikcs bán nevére és 1355-re (!) hamisították. A vizsgálat során figyelembe vették a pecsétet, annak képét és környezetét – valószínűleg egy hiteles oklevélről távolították el erőszakosan –, valamint a diplomán található vakarásokat⁵⁵ és azt, hogy a sorok közé is írtak. Érdekes módon a *datatio* ellentmondása nem szerepel a kritikai észrevételek között. Valószínűnek tarthatjuk, hogy nem a kancellárián készült, hanem egy ügyetlen hamisító „termékéről” van szó, aki nem ismerte a kancelláriáról kikerülő oklevelek külső jellemzőit (és a naptárat sem) és így próbált meg megbízója érdekében működni.⁵⁶

⁵² Ez alól eddig egy kivételt ismerünk: Garai Miklós bán 1398. márc. 26-án kelt oklevelét Mihály fia: János alkancellár pecsétjével erősítették meg. Zichy V. 56. sz.

⁵³ BÓNIS, 1971. 80. Párhuzamként említhető, hogy a körösi ispánok (*protho*)*notarius*a szintén kapott hasonló feladatokat. Például 1340-ben Pál ispáni *notarius*ot ott találjuk István bán fia: Pál körösi ispán bírói székén. SMIC. X. 405. sz. Az 1300-as évek közepén tűnnek fel a nádori és az országbírói ítélmesterek uraik bírótársaiként a törvényszékeken. BERTÉNYI, 1964. 190–191.

⁵⁴ SÜMEGHY DEZSŐ: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye I. Középkori oklevelek (1236–1526). Sopron, 1928. 26. sz.

⁵⁵ A privilegiális okleveleknek minden vakarástól, javítástól mentesnek kellett lennie, különben nem fogadták el.

⁵⁶ „...*litteras privilegiales ... diligenter exanimari fecisset tandem quia ipse littere privilegiales tam in ipsius sigillo et ipsius sigilli sculptura et eius circumferenciis quam propter eius rasingas*

A báni ítélmesterek közül az első, aki valószínűleg szakértelménél fogva hivatalában maradt, Jakab mester volt.⁵⁷ XIV. századi hivatali utódai közül a példáját senki nem követte, minden báni ítélmester a familiaritás talaján állva urát szolgálta annak változó tisztségeiben. Mint említettük, Jakab mester Paksi Leusták *prothonotarius*aként tűnt fel 1358-ban, majd az őt követő Kanizsai István püspök-vikárius idején is ugyanebben a tisztségben találjuk. Személye abból a szempontból is kiemelkedő, hogy a század ítélmesterei közül ő volt az első, aki báni helyettesként (*vicegerens*) is helyállt. Báni helyettesi működése során saját nevében és saját pecsétje alatt adott ki oklevelet, panaszokat hallgatott meg,⁵⁸ ura emberét küldte ki a vizsgálatok lefolytatására.⁵⁹ Minden esetben hangsúlyozta azonban, hogy ura nevében, annak képében („*in figura iudicii ipsius domini nostri*”) jár el, a kiküldött báni embereket ura embereinek („*homines domini nostri*”) írja és a bánnak („*dicto domino nostro*”) kéri a jelentést is.⁶⁰ Bónis György megfogalmazása szerint a szlavón bán *prothonotarius*a Jakabbal delegált joghatósághoz jutott, körülbelül Lőrinc tárnokmesteri ítélmesterrel egy időben, de már nem csak a pecséthelyettesítő formula árulkodik erről, hanem nyíltan, álarc nélkül látják el ezt a feladatot.⁶¹ Mindazonáltal Jakab mester báni helyettesi működését Paksi Leusták vikáriussága, majd bánága alatt mindössze 1359 végétől 1360 elejéig tudjuk oklevelekkel igazolni.⁶² Jakab után szintén báni helyettesi működést is kifejtett Sörnyei Mihály és György mester, akik szintén saját

et scripturas interlineales predictis regni prelatibus et nobilibus omnino false et falsa suggestionem emanate extitisse apparuissent.” 1350. aug. 22. DL 33 511. A kérdéshez l. még SZENTPÉTERY IMRE: Magyar Oklevéltan. Budapest, 1930. (A Magyar történettudomány kézikönyve III/3.) 249–252. Hasonló vizsgálatot folytattak a zágrábi káptalanban is, amikor az 1380. júl. 19-én átírta a saját, 1358. máj. 1-jén kelt oklevelét, amelyet előzőleg tüzetesen megvizsgáltak. A vizsgálat részét képezte az íróanyag (az oklevél nem tért ki arra, hogy hártját vagy papírt használtak), a pecsét, az írás, a függőpecsét sodrata is. SMIČ. XVI. 104. sz.

⁵⁷ Szlavóniából a század első feléből is ismerünk arra példát, hogy egy *notarius* szaktudásának köszönhetően hivatalban maradt urának távozása után: Pál mestert Pál bán fia: István és Mihály fia: Péter körösi ispán alatt is hivatalban maradt: 1340. szept. 9.–1352. márc. 24. között vannak adataink működésére (l. a 39. jegyzetet). BÓNIS, 1971. 80.

⁵⁸ 1360. jan. 7. DL 24 484.

⁵⁹ 1364. okt. 11. SMIČ. XIII. 293. sz.

⁶⁰ 1359. okt. 13. DL 100 133.

⁶¹ BÓNIS, 1971. 81.

⁶² Összesen két oklevele maradt ránk Paksi Leusták *banatus*ának idejéből: 1359. okt. 13. (DL 100 133.) és 1360. jan. 7. (DL 24 484.)

nevükben adtak ki olyan ügyekben oklevelet, amelyek konkrét döntést nem igényeltek, csak az oklevelek jobbjára mechanikus, technikai kiállítását, például perhalasztásokról,⁶³ panaszok felvételéről,⁶⁴ bírságolásokról.⁶⁵ Okleveleikben a Jakab mesternél már megismert formulákkal találkozunk, tehát uruk emberét küldték ki a feladatok elvégzésére, uruknak vagy a királynak kérték a jelentéseket, stb.

Ugyanakkor nem helytálló Bónis György azon megállapítása, hogy Jakab mesterrel állandósult volna a szlavón báni *prothonotarius* helyettesi szerepe.⁶⁶ 1365–66-ban Kanizsai János püspök-vikárius mellett már Rohmani György körösi ispán viselte a *vicegerensi* tisztséget, holott bizonyosan volt ítélőmestere a püspöknek, akkor is, ha a tisztséget már nem Jakab töltötte be.⁶⁷ 1367 és 1376 között ismét az ítélőmesterek helyettesítették a bánt annak távollétében, majd Cudar Péter második *banatusa* alatt ezt a szerepet a megyésispánok vették át tőlük, az esetek nagyobb részében a körösi, a maradékban pedig a zágrábi *comes*. A báni okleveleken ebben az időben megjelenő pecséthelyettesítési záradékokban szintén az ispánok neve szerepel, nem pedig a *prothonotariusé*.⁶⁸ Így semmi esetre sem beszélhetünk arról, hogy a szlavón bánt a XIV. század 60-as éveitől kezdve állandó jelleggel az ítélőmesterük helyettesítette volna, az 1376-ban bekövetkezett a változásnak pontos okát nem ismerjük.⁶⁹

A XIV. századi báni ítélőmesterek minden esetben a *familiaritas* talaján álltak és legtöbb esetben követték *dominusukat* annak változó tisztségein keresztül, az egyedüli kivételt ez alól Jakab mester képviselte, aki Paksi Leusták után Kanizsai István szolgálatába szegődött. Szlavóniában a báni

⁶³ Pl. 1367. jún. 29. előtt. SMIČ. XIV. 39. sz.

⁶⁴ Pl. 1375. dec. 1. SMIČ. XV. 121. sz.

⁶⁵ Pl. 1367. jan. 13. után DL 91 826.

⁶⁶ BÓNIS, 1971. 81.

⁶⁷ Tudjuk, hogy Jakab 1364. jún. 13-án még a helytartó ítélőmestereként és helyetteseként működött. SMIČ. XIII. 277. sz. Rohmani György 1365. okt. 13. (SMIČ. XIII. 344. sz.) és 1366. jún. 23. (DF 282 338.) között volt Kanizsai István püspök-vikárius helyettese.

⁶⁸ Pl. 1380. okt. 3. SMIČ. XVI. 114. sz.

⁶⁹ A vicebáncént is fungáló ispánok okleveleiben a formulák hasonlóak az ítélőmester-helyettesek okleveleihez, uruknak vagy az uralkodónak kéri a jelentés kiállítását, esetenként uruk emberét küldik ki a vizsgálat elvégzésére. A század utolsó évtizedében azonban ez megváltozik, al-báni szerepben is minden esetben a saját emberüket (*homo noster*) küldik ki a vizsgálatok elvégzésére, stb. A vicebáncént kiadott oklevelek *intitulatio*jából a szolgabírák viszont következetesen mindig elmaradnak, pl. Csirke Péter, 1378. szept. 13. SMIČ. XV. 291. sz.

kancellária vezetése mellett részt vettek a báni törvényszéken, különleges báni kiküldöttként szerepeltek, fogott bíráként jártak el társaikkal együtt, őrizték uruk hiteles pecsétjét. A század második felének ítélőmesterei báni helyettesként 1376-ig delegált joghatóságot kaptak, saját nevükben és pecsétjük alatt adtak ki perhalasztó- és idézőleveleket, szabtak ki bírságot, vettek fel panaszokat.

Melléklet

A szlavón hercegi, illetve báni kancellária vezetőinek archontológiája⁷⁰

Herceg(nő)i ítélőmesterek

Megyericsei György (Anjou Istváné)	1350. okt. 10. SMIČ. XI. 487. sz.
Megyericsei György (Anjou Istváné)	1353. márc. 10. SMIČ. XII. 107. sz.
	1354. máj. 10. SMIČ. XII. 179. sz.
Brünni Péter (Bajor Margité)	1355. jan. 20. SMIČ. XII. 201. sz.
	1356. jan. 10. SMIČ. XII. 239. sz.

Báni ítélőmesterek

András (Ákos Mikcsé)	1336. febr. 24. SMIČ. X 187. sz.
	1342. aug. 27. DL 72 182.
Kozma (Hahót Miklóse)	1353. szept. 15. SMIČ. XII. 153. sz.
	1355. jún. 11. SMIČ. XII. 220. sz.
Jakab (Paksi Leustáké és Kanizsai Istváné)	1358. márc. 20. előtt. SMIČ. XII. 357. sz.
	1364. okt. 11. SMIČ. XIII. 293. sz.
Sörnyei Mihály (Szécsi Miklóse)	1366. szept. 21. DL 100 115.
	1368. jan. 20. SMIČ. XIV. 111. sz.
Sörnyei Mihály (Szécsi Miklóse)	1372. dec. 8. DF 230 552.
György (Cudar Péteré)	1373. máj. 1. SMIČ. XIV. 397. sz.
	1376. máj. 7. SMIČ. XV. 143. sz.

⁷⁰ A herceg(nő)i kancellária vezetői közül egyedül Brünni Péter viselt kancellári rangot.

**The *prothonotarii* of the Sclavonian princes and bans
in the XIV. century**

The head of the Zagrabian chancellery was the *prothonotarius*. They controlled the edition of the charters. In the charters of the prince and princess their name were written in the “*datum per manus*”-form. They sometimes appeared as “*homo banus*”, managed cases and participated in the *generalis congergatio* as well as in the court of justice. Therefore, their knowledge of law, writing and reading was a big support to the dignitary. Between 1359 and 1376 the *prothonotarii* sometimes worked as a *viceban*, too, and issued charters in their own name, with their own seal. They were important people in the family of the Sclavonian prince and ban, however, only one *prothonotarius* is known before 1350, in connection with his land, not with his work in the chancellery. He was master Andrew, the *prothonotarius* of ban Mikcs. After 1350, we know the *prothonotarii* of all the Sclavonian bans and princes. Each ban had his own *prothonotarius*. George Megyericsi was the head of prince Stephan’s and Peter was the head of princess Margareta’s chancellery. Kozma was the *prothonotarius* of Nicholas Hahót. He was a member of the family of Nicholas and worked for his lord before and after his *banatus*, and after his death for the sons of Nicholas. He didn’t issue charters in his own name. The *prothonotarius* of Leusták Paksi was master Jacob, who served bishop Stephan Kanizsai, too, when he held the “*vicarius of Sclavonie*” title. In the 14th century he was the only *prothonotarius*, who stayed in this office after the changing of the ban, consequently he could have been a very good specialist. Nicholas Szécsi’s *prothonotarius* was Michael Sörnyei. He followed his lord in his different offices, when Nicholas Szécsi was the *iudex curie*, Michael was the *prothonotarius iudicis curie*. Jacob and Michael Sörnyei issued charters in their own names, when they were the vicar of their lords. For the *prothonotarius* his office provided an opportunity to become rich. Master Kozma had his own family and Michael Sörnyei picked up several lands during his work. Unfortunately, the notaries, who were the real workers of the chancellery of the ban, are unknown.